

Cyril a Metoděj

VLADIMÍR
VAVŘÍNEK

mezi

Konstantinopolí
a Římem

VYŠEHRAĐ

Mé ženě Haně s poděkováním
za 60 let šťastného společného života

Tato kniha vychází s podporou
Ministerstva kultury ČR

Na přebalu a na titulním listě:
Nejstarší dochované vyobrazení Cyrila a Metoděje
ve středověké knižní malbě.
Misál Jana z Budova (1384)

Vladimír Vavřínek
Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem

Obálku a vazbu navrhl Vladimír Verner
Odpovědná redaktorka Radka Fialová
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2013 jako svou 1187. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle 1. vydání v tištěné podobě).
Doporučená cena E-knihy 190 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

Copyright © PhDr. Vladimír Vavřínek, CSc., 2013

ISBN 978-80-7429-413-6

*Tištěnou knihu můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz
E-kniha v grafické podobě dle tištěného vydání je k dispozici
ve formátu pdf*

Příchod Moravanů do Konstantinopole

Na jaře roku 863 dorazila k hradbám Konstantinopole, hlavního města byzantské říše, malá skupina mužů. Přicházeli z Moravy, vzdálené slovanské země ležící někde na sever od středního Dunaje, daleko za hranicemi říše. Byli to poslové knížete Rastislava, kteří měli jeho jménem pozdravit císaře Michaela III. a předat mu žádost, aby na Moravu poslal byzantské misionáře, kteří by jeho lidem vyložili pravou křesťanskou víru.

Měli za sebou dlouhou cestu; než dorazili do cíle, museli ujít téměř 1500 kilometrů. Prošli celou Panonií (území dnešního západního Maďarska) a ať už zvolili kteroukoli trasu, došli nakonec podél Dunaje k Singidunu (dnešnímu Bělehradu), odkud pak pokračovali po někdejší římské vojenské silnici, která přechkala vpády nesčetných barbarských kmenů a ačkoli od pádu říše římské nebyla nijak udržována, stále ještě dobře sloužila svému účelu. Vedla přes někdejší římská města Viminacium (Kostolac), Naissus (Niš), Serdiku (už v této době podle svého hlavního kostela nazývanou též Sofia) a Filippopolis (Plovdiv). Tato oblast byla tehdy v moci bulharského chána, mezi Moravou a Bulharskem však, jakkoli vzájemné vztahy obou zemí byly dosti napjaté, panoval stále ještě mír, a moravským poslům tam proto nic nebránilo v cestě.

Dál je cesta vedla horskými průsmyky k hranicím byzantské říše, kde v hraniční pevnosti neznámé posly zřejmě čekal, jak to bylo běžné, důkladný výslech, proč do Byzance přicházejí. Odtud už je také nepochybně doprovázel nějaký byzantský důstojník s další stráží. Nebyla to jen zdvořilost, ale především opatrnost, protože Byzantinci měli se svými sousedy špatné zkušenosti a trvale u nich panoval strach před možnými nepřátelskými zvědy. Pod stálým dohledem moravští poslové prošli, či spíše na svých koních projeli rozlehlou thráckou planinu přes města Adrianopolis (Edirne) a Arkadiupolis až k Selymbrii, kde se tato silnice napojovala na druhou hlavní dopravní tepnu zvanou *Via Egnatia*; ta je pak po dalších 60 kilometrech dovedla až ke konstantinopolským hradbám.

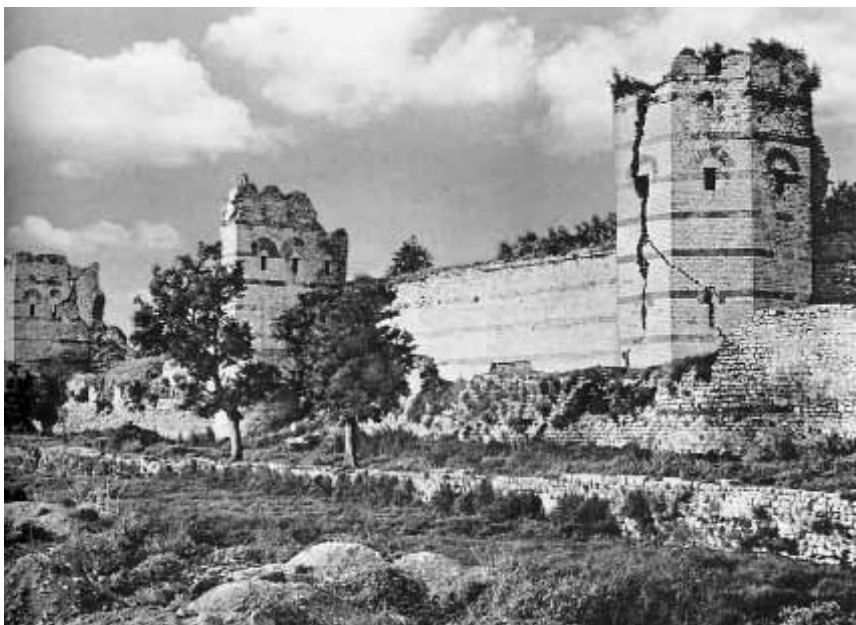
Pohled na ně musel vzít Moravanům dech. Přestože na své cestě mohli vidět různá starší římská města a pevnosti, na takový pohled nebyli připraveni. Když se císař Konstantin Veliký roku 324 rozhodl vybudovat si nové rezidenční město, zvolil si pro ně starou řeckou osadu Byzantion především ze strategických důvodů. Vypínajíc se nad nejužším místem mořské úžiny Bosporos, kde se Evropa téměř dotýká s Asií, bylo město ze tří stran chráněno vodními plochami: na severu hlubokým mořským zálivem zvaným Zlatý roh, na jihu Marmarským mořem (tehdy zvaným *Propontis*) a na východě právě Bosporem. Ovšem na západě bylo volně přístupné z široké thrácké roviny. Proto zde dal císař Theodosios II. v první polovině 5. století vybudovat obrovský trojitý systém opevnění, jemuž nebylo v Evropě rovna. Tvořila je mohutná vnitřní hradba táhnoucí se v délce téměř šesti kilometrů od břehu Zlatého rohu na severu až po Marmarské moře na jihu. Byla vysoká téměř 12 metrů a v pravidelných odstupech byla zpevněna 96 čtvercovými či polygonálními věžemi, které ji převyšovaly o dalších 11 metrů. Asi 10 metrů před ní byla vybudována vnější, o něco nižší hradba rovněž zpevněná 92 věžemi a před ní byl ještě vyhlouben 5 až 7 metrů hluboký příkop široký 15 a místy až 20 metrů. Hradby byly proraženy deseti různě velkými vstupními branami. Na jižní straně, kde do nich ústila *Via Egnatia*, po níž poslové přicházeli, to byla skvostná, 66 metrů široká Zlatá brána (*Chryseia pyle*) nazývaná tak podle toho, že její křídla byla zdobena pozlacenými deskami; nazývali ji též Triumfální, protože tudy vstupoval do města při návratu z vítězné bitvy anebo při různých slavnostních příležitostech ve svém průvodu sám císař.

Teprve po dalším prověření byli moravští poslové vpuštěni dovnitř a jejich úžas jistě jen rostl. Byli vedeni hlavní městskou třídou zvanou *Mese* („Prostřední“) nebo též Triumfální, protože po ní vjížděl císař do města, když slavil triumf při návratu z vítězné bitvy. Ta byla po obou stranách lemována kolonádou (*embolos*), jejíž štíhlé sloupy nesly kamennou střechu poskytující procházejícím stín a chládek v době letních veder; mezi nimi byly umístěny různé stánky, obchody, taverny apod., v nichž prodavači nabízeli nejrůznější zboží. V pozadí této kolonády stály paláce místní aristokracie namnoze zasazené do zahrad a jiné honosné stavby. Krátce po vstupu do města příchozí minuli po pravé straně proslulý klášter Studios s chrámem sv. Jana Křtitele (v Byzanci nazývaného *Prodromos* – „Předchůdce Páně“), což byl ovšem jen jeden z řady desítek kostelů a klášterů rozsetých po celé Konstantinopoli. Hlavní třída procházela několika náměstími (*fora*). Prvním z nich bylo forum Arkadiovo, uprostřed něhož se tyčil asi 45 metrů vysoký sloup nesoucí sochu císaře, po němž bylo forum pojmenováno; uvnitř sloupu bylo spirálovité schodiště, po jehož

Letecký pohled na Istanbul, někdejší Konstantinopol.

233 schodech se návštěvník dostal na plošinu, odkud měl výhled na celé město. Z dalších náměstí bylo pozoruhodné forum *Tauri* („Býka“) nazvané tak podle velké bronzové sochy býka; následovalo forum Theodosiovo, poblíž něho stávala státní universita a zejména veřejná knihovna obsahující množství právnických knih. Dalším bylo oválné forum Konstantinovo s přilehlou budovou *praetoria*, sídla a úřadu *eparcha*, moderním termínem vyjádřeno primátora města, jehož hodnost byla považována za nejčestnější v celé říšské nomenklatuře. Uprostřed náměstí se tyčil vysoký sloup, na němž stála socha císaře Konstantina, což ovšem byla původně socha řeckého boha Apollóna, jehož hlava byla nahrazena hlavou zakladatele města. V podstavci sloupu byly umístěny různé křesťanské relikvie, ale také *Palladium*, malá dřevěná soška znázorňující řeckou bohyni Pallas Athénu, dovezená sem z Říma, kde byla uctívána jako posvátná ochrana města. Zejména Konstantinovo forum, ale i všechna ostatní byla ozdobena četnými antickými sochami římských císařů a pohanských božstev, které císaři Konstantin Veliký a Justinián I. nechali snést do Konstantinopole ze všech částí římské říše, aby tak novému hlavnímu městu dodali ještě větší nádheru a lesku.

Hradby Konstantinopole.

Třída *Mese* ústila do hlavního městského náměstí zvaného *Augustaion* („Císařské“). Na jejím konci stál *milion* – pozlacený milník, od něhož se počítaly všechny vzdálenosti v říši. Uprostřed náměstí se opět tyčil vysoký sloup, na němž stála jezdecká socha císaře Justiniána Velikého. Naproti se nacházel monumentální vchod do velkého císařského paláce zvaný *Chalke* („Bronzová brána“), mohutný čtvercový vestibul završený kupolí, na jehož vratech obložených bronzovými deskami byla zavěšena ikona s portrétem Krista Pantokratora. Po jedné jeho straně byly veřejné lázně zvané Zeuxippovy, stavba pocházející ještě z dob pozdní antiky, a budova senátu, a dále za nimi, poněkud stranou, se nacházel hippodrom, protáhlé oválné závodíště s řadami sedadel po stranách, jež mohlo pojmut až 35 000 diváků. Závodů klusáků přestavovaly hlavní zábavu obyvatel města, hippodrom však zároveň sloužil jako místo, kde se konala oficiálně organizovaná shromáždění konstantinopolského lidu, na nichž císař slavnostně vyhlašoval svou vůli, ale kde také často lidové masy dávaly průchod své nespokojenosti a kde vznikaly různé nepokoje a vzpoury. Na protější straně náměstí pak stál velkolepý chrám zasvě-

Chrám Boží Moudrosti (Hagia Sofia) v Konstantinopoli.

cený Boží Moudrosti (*Hagia Sofia*), sídlo konstantinopolských patriarchů. A jestliže císařský palác byl místem, v němž se soustřeďovala vrcholná státní moc, a hippodrom prostorem, kde mohl lid vyjadřovat svou vůli, pak tento chrám byl duchovním středem netoliko hlavního města, ale celé byzantské říše.

Baziliku zasvěcenou Boží Moudrosti dal jako ústřední konstantinopolský chrám vybudovat už syn Konstantina Velikého Constantius, ta však byla zničena požárem za velkého povstání konstantinopolského lidu v lednu 532 a císař Justinian I. se okamžitě rozhodl vybudovat na jejím místě chrám nový, mnohem větší a nádhernější, který by byl výrazem velikosti jeho vlády a zároveň projevem jeho duchovního nazírání a zbožnosti.

Přestože z vnějšku stavba mohla působit jako dosti těžká a prostá, uvnitř měl návštěvník pocit lehkosti a vzdušnosti. Její půdorys tvořila velká, téměř čtvercová plocha o rozměrech 75 x 66 metrů. Nad jejím středem se ve výši asi 54 metrů vznášela obrovská kupole o průměru 33 metry nesená důmyslným systémem podpor, který pod ní vytvářel podélný ovál o rozměrech 75 x 32 metry. K němu se po stranách přimykaly

dvě půlkruhové boční lodě zaklenuté polovičními kupolemi; ty byly na východní i západní straně podpírány exedrami, z nichž každá byla zase zaklenuta menší půlkupolí. Celý prostor byl komponován tak, aby zraky návštěvníka byly nutně vedeny vzhůru do středu hlavní kupole. A přestože ta sama o sobě byla velmi těžká, systém podpěr a sloupů nesoucích galerii v patře, na níž kupole spočívala, stejně jako množství oken ve stěnách a okolních půlkupolích a zejména kruh 42 oken v tumburu na jejím samotném úpatí vytvářel dojem, že je kupole od vlastní stavby téměř oddělena. Podle Prokopiova líčení se návštěvníkům zdálo, že se kupole nad chrámem jen volně vznáší, visíc na zlatém řetězu zavěšeném přímo z nebes.

Výzdoba interiéru byla mimořádně bohatá. Stěny a podpory byly obloženy mramorovými deskami nejrůznějších barevných odstínů dopravených k tomu účelu do Konstantinopole ze všech částí říše. Kupole i půlkupole byly vyloženy zlatou mozaikou, na jejímž pozadí se tyčil velký kříž. Chrám byl naplněn množstvím drahocenných předmětů ze zlata, stříbra a mosazi. Z centrální kupole i v bočních lodích visely na mosazných řetězech stříbrné lampy, v nichž byly skleněné misky naplněné olejem. Oltář tvořila zlatá mensa bohatě vyzdobená vzácnými drahokamy, jež stála na čtyřech sloupcích z ryzího zlata; nad ní se vznášela kónická kanopa zdobená niellem. Kolem oltáře pak byly zavěšeny purpurové závěsy s postavami Krista a apoštolů Petra a Pavla vyšítymi stříbrem.

Veškerý dojem byl pak silně umocněn světlem, které do vnitřního prostoru zářilo ze všech stran tolikerými okny; v noci pak byl sluneční svit nahrazen mihotavým světlem nesčetných lamp, které ozařovaly barevné mramorové desky, drahokamy a předměty ze vzácných kovů a vzbuzovaly v divákovi nadpozemský pocit. Jestliže po dokončení stavby byl svým dílem uchvácen sám císař Justinián, jak asi muselo zapůsobit na muže přicházející z bažinatých krajin, kde znali jen prosté chýše a dřevěné roubené stavby a nanejvýš jednoduché kamenné kostelíky beze vší ozdoby. Můžeme předpokládat, že na vyslance knížete Rastislava tento chrám musel zapůsobit podobně nadpřirozeným dojmem jako na ruské posly o jedno století později, kteří podle kronikářových slov řekli svému knížeti Vladimíru: „Když jsme přišli u Řeků do chrámu, nevěděli jsme, zda jsme na nebi anebo na zemi. Protože takovou podívanou a takovou krásu nelze na zemi uzřít.“

Za touto velkolepou nádherou se ovšem skrývala i stinná stránka velkoměsta. Mezi hlavními ulicemi, které se od akropole paprskovitě rozebíhaly k městským hradbám, se nacházely bloky obytných domů obyčejných

lidí, které už zdaleka nebyly tak výstavné. Většinou to byly jen prosté jedno- či dvoupatrové stavby; jen některé z nich měly více pater. Při jejich výstavbě však platily přísné předpisy. Mezi nimi musely být zachovávány dostatečně široké uličky, aby se mohlo lépe předcházet šíření případných požárů; tyto domy také nesměly zaclánět palácům aristokracie ve výhledu na moře. Oproti tomu i zde bylo postaráno o zásobování jejich obyvatel vodou, která byla rozváděna do veřejných kašen z mohutných akvaduktů přivádějících do města vodu z pahorků více než sto kilometrů vzdálených.

V polovině 9. století byly také ještě dosti znatelné důsledky četných ničivých zemětřesení, která Konstantinopol postihla v předchozích obdobích. Na různých místech bylo možno vidět zřícené anebo zchátralé a neopravené stavby. Týkalo se to i mnohých kostelů, kterých byly v Konstantinopoli desítky; teprve císař Basileios I. (886–867) jich dal o něco později asi osmadvacet opravit a znovu vyzdobit. Různé části rozlehlého města zůstávaly také stále ještě neobydlené. Jestliže se počet obyvatel Konstantinopole v době vlády Justiniána I. v 6. století odhaduje na 400 000 a možná i více, v následujících dvou staletích jejich množství v důsledku opakujících se morových epidemií, zemětřesení a jiných pohrom drasticky pokleslo. A přestože v této době demografický vývoj s obnovující se ekonomickou prosperitou opět rychle nabýval pozitivního trendu, stěží ještě mohlo město vykázat vyšší počet obyvatel než dvě stě tisíc. Nicméně i přes všechny tyto stíny Konstantinopol stále zůstávala největším, nejbohatším a také nejskvělejším městem celého křesťanského světa.

Moravští poslové však z toho všeho mohli z počátku poznat jen velmi málo. Byli ubytováni v jednom ze zvláštních hostinských zařízení, jež byla v Konstantinopoli speciálně určena k tomuto účelu. Z obavy, že by zahraniční vyslanci, ať už přicházeli odkudkoli, mohli provozovat špiónáž, případně navazovat nežádoucí styky s některými mocichtivými jedinci, osnovat s nimi různé intriky, či dokonce chystat spiknutí, chtěly je mít císařské úřady pod stálým dozorem a jejich volný pohyb po městě byl silně omezen. Také zpráva o příchodu poslů moravského knížete byla okamžitě podána do úřadu městského prefekta (*eparcha*), kde evidovali všechny příchozí cizince, a ten pak o jejich žádosti informoval císařský dvůr. Oni sami museli ve svém hostinci čekat, než bude rozhodnuto, jak se bude v jejich případě postupovat a zda, případně kdy jim císař Michael poskytne audienci.

Čekání se protahovalo a pro členy moravského poselstva to zřejmě byly dny těžko pochopitelného napětí. Oproti tomu na císařském dvoře neviděli žádný důvod, proč by měli činit nějaká ukvapená rozhodnutí. Zkušeností

s různými slovanskými kmeny, ať už šlo o Slované usazené po více než dvě staletí v Řecku či třeba o Chorvaty nebo Srby při adriatickém pobřeží, měli více než dost. Zvláště bohaté zkušenosti, někdy pozitivní, ale ještě častěji negativní, měli s Bulhary, kteří stáli především v popředí jejich zájmu. Zato informací o oné vzdálené slovanské zemi daleko na sever od Dunaje, z níž poslové přicházeli, měli zatím zřejmě jen poskrovnu. Přitom žádost jejich vládce o vyslání misionářů, jakkoli překvapivá, nabízela nečekané možnosti vyhovující byzantským mocenským zájmům. Bylo proto rozhodnuto moravské vyslance vlídně přijmout a jejich požadavek uvážit. A tak konečně nadešel den, kdy se pro ně dostavila skupina císařových úředníků v doprovodu důstojníka jeho osobní stráže, aby je dovedli do císařského paláce. Moravané byli nepochybně předem poučeni, jak bude jejich návštěva probíhat a především jak se mají při audienci před císařem chovat, ale to, co je ve skutečnosti očekávalo, si jen stěží dokázali představit.

Velký císařský palác byl rozlehlý stavební komplex sestávající z řady obytných paláců, hal určených pro oficiální příležitosti a pořádání recepcí, úředních budov, soukromých kaplí, koridorů a zahrad. Moravští vyslanci byli dovedeni do dlouhé, vysoké, slavnostně vyzdobené haly zvané *Magnaura* (její název byl odvozen z latinského *magna aula* = „velká hala“) užívané pro přijetí cizích vyslanců. Na protějším konci se nacházelo zvýšené pódium, k němuž vedlo několik schodů. Tam na trůnu seděl ve svém slavnostním rouchu a s diadémem na hlavě císař Michael. Vedle něho na jedné straně stáli nejvyšší státní úředníci s císařovým strýcem *kaisarem* Bardou v čele, na druhé byl patrně, protože se mělo jednat o církevních záležitostech, sám patriarcha Fotios se svým doprovodem. Když vyslanci vstoupili do sálu, ozval se řev pozlacených kovových lvů umístěných při postranních stěnách, kteří zároveň tloukli svými ocasy; sotva jejich řev utichl, ozval se zpěv kovových ptáků ve větvích umělých stromů nad nimi. Tyto přístroje zvané *automata*, které jen před krátkou dobou vynalezl a sestrojil jeden z předních byzantských učenců Leon zvaný Filosof či také Matematik, byly určeny k tomu, aby ohromily a naplnily úžasem cizí vyslance a vzbudily v nich ještě větší úctu k císaři a snad i strach před jeho mocí.

Po tomto úvodu zavládlo ticho – *silention*, jež muselo panovat při oficiálních příležitostech v přítomnosti císaře. Poslové museli provést *proskynesi*, padnout před císařem na kolena a sklonit na projev úcty hlavu k zemi. Potom je *logothetes tu dromu*, nejvyšší úředník zodpovědný mimo jiné i za styk s cizinci, císaři představil a oni na jeho vybídnutí směli přednést

Byzantská zlatá mince (solidus) s portrétem císaře Michaela III. nalezená v hrobě v Mikulčicích v ústech mrtvého.

svou žádost. Její obsah známe. List, který kníže Rastislav poslal císaři Michaelu III., je citován v staroslověnském *Životě Konstantinově* i v *Životě Metodějově*. Ani v jednom případě v nich však není uvedeno autentické znění původního Rastislavova dopisu, ale jen jeho volná parafráze. Obě verze se ve svém znění mírně liší, obsahově se však naprosto shodují a v některých jednotlivostech doplňují. Moravský panovník ve svém listu po nezbytných zdvořilostních floskulích císaři sděloval, že Moravané se už odřekli pohanství a přidržují se křesťanské víry, kterou jim přišli hlásat učitelé z různých zemí – z Němce, z Itálie a prý i z Řecka. Učí je však různě a Moravané že jsou prostý lid a nevědí, jak si jejich učení vyložit. A proto že prosí byzantského císaře, aby jim poslal takového učitele a biskupa, který by jim pravou křesťanskou víru vyložil, protože je jim známo, že právě z jeho země vždy dobrý zákon vychází.

Je dost pravděpodobné, že moravské poselstvo mělo mezi sebou nějakého řecky mluvícího klerika, který jim dělal cestou průvodce a tlumočníka. Také list, který přinášeli, musel být sestaven v srozumitelném jazyce – ať už latinsky, či spíše přímo řecky. Jeho formulace, jak ji nacházíme v obou staroslověnských *Životech*, jeví znaky byzantských diplomatických frází a hlavně prvky byzantské státní ideologie, to však mohlo být až dílem autorů obou děl, kteří pocházeli z Byzance a tyto formy vyjadřování proto nepochybně znali. Jednání na císařském dvoře ovšem nepochybně probíhalo za pomoci oficiálních tlumočnicků, kteří

měli s jednáním s různými Slovy zkušenosti. Když moravský vyslanec skončil svůj proslov, *logothetes* pověřený vyřizováním písemností s cizinou převzal list, který přinášel, a s hlubokou úklonou jej podal císaři. Ten se písemnosti rukou dotkl na znamení, že ji přijímá, a *logothetes* ji opět odnesl, aby se jí v jeho úřadě dále zabývali.

Před zraky užaslých moravských poslů se potom trůn se sedícím císařem vznesl vzhůru a zmizel mezi závěsy spuštěnými ze stropu. Tím byla audience skončena. Moravané byli zase odvedeni nazpátek do svého hostince, kde měli vyčkávat, jak císař o jejich žádosti rozhodne.

Byzanc

V době, kdy se moravský kníže obrátil se svou žádostí k císaři Michaeli III., prožívala byzantská říše epochu nového rozmachu. Je ovšem třeba mít na paměti, že název Byzanc začali užívat až humanističtí učenci v raném novověku podle původního názvu hlavního města říše Byzantion. Byzantinci sami považovali svou říši za přímé pokračování říše římské a její císaři se cítili být legitimními následníky v řadě římských císařů počínající Octavianem Augustem. V průběhu 5. století byly sice západní provincie římské říše uchváceny různými germánskými kmeny, jejichž vládci tam založili vlastní „barbarská“ království, ale její východní část pod vládou císařů sídlících od druhé poloviny 4. století trvale v Konstantinopoli dokázala úspěšně odolat všem nepřátelským útokům. Císař Justinián I. vládnoucí v letech 527–565 se dokonce pokusil ztracené západní oblasti znovu dobýt a přestože se mu to podařilo jen zčásti, jeho impérium opět zahrnulo břehy celého Středomořího moře a on je mohl zase prohlásit za *mare nostrum* – „naše moře“.

Východořímská říše zápasí o přežití

Byl to ovšem jen dočasný úspěch. Během následujícího století byly Justiniánovy územní zisky – jihozápadní cíp Hispánie, části Itálie a posléze i celá severní Afrika – pro východořímskou říši opět ztraceny a ta naopak musela svádět boj o svou existenci s dalšími nepřáteli. Balkánské provincie byly vystaveny útokům různých nomádských kmenů, zejména Hunů a po nich Avarů, a za nimi se pak valily nepřehledné masy Slovanů. Ale zatímco kočovní nájezdníci se soustřeďovali hlavně na loupeže a drancování dobytých měst a oblastí a po svých ničivých nájezdech se zpravidla zase stáhli zpět do panonských plání, Slované, vesměs zemědělci, se na římském území usazovali natrvalo a postupně ovládli – až na několik většinou pobřežních měst – celé Řecko včetně Peloponésu.

Byzantský císař
jako vládce světa.
Mramorový disk
z 11. století.

Na východní hranici museli římscí císaři trvale čelit svému nejmnějšmu protivníkovi – novoperské říši Sásánovců. Válečné zápasy s nimi trvaly s krátkodobými přestávkami od nástupu této dynastie k moci na začátku 3. století. Největšímu nebezpečí z této strany byla římská říše vystavena po roce 602, kdy perský šáh Chosroes II. využil jejího vnitřního rozvratu po Fokově uzurpaci a v několika vojenských taženích zpustošil četná maloasijská města a posléze ovládl římské východní provincie – Mezopotámii, Sýrii, Palestinu a Egypt. Jako symbol svého vítězství dal z dobytého Jeruzaléma odnést do svého sídelního města Ktésifontu tzv. Pravý kříž, na němž údajně zemřel Ježíš Kristus.

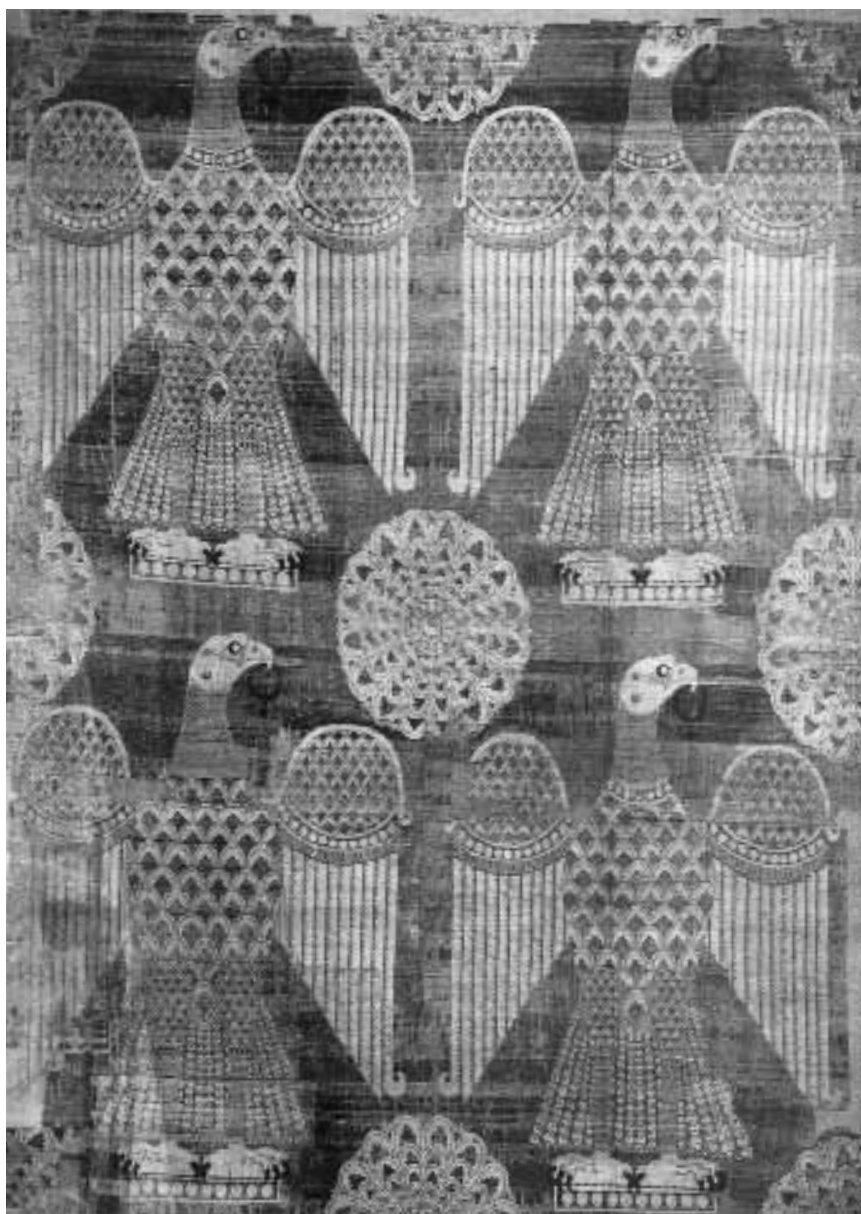
Roku 626, zatímco se císař Herakleios s celou svou armádou nacházel daleko v horách Kavkazu, se ocitlo v smrtelném nebezpečí samo byzantské hlavní město. Bylo sevřeno hned trojím obležením. Na evropské straně se proti němu na svých konících vyřítily početné hordy Avarů a na vlnách Černého moře je následovalo nepřehledné množství *monoxylů*, lodic vydlabaných z mohutných dubových kmenů, na nichž se plavili jejich slovanští spojenci; na protějším, maloasijském břehu stálo zároveň perské vojsko jednající v dohodě s Avary. Přestože k obraně města zůstala

jen domobrana tvořená jeho občany, pokusy Avarů o zdoání mohutných konstantinopolských hradeb ztroskotaly. Obránci byli posilováni vírou, že město se nachází pod zvláštní ochranou Matky Boží, jejíž dvě cenné relikvie – pás a plášť – byly chovány v jí zasvěceném chrámu v předměstí Blachernai. Patriarcha Sergios, který v zastoupení nepřítomného císaře řídil obranu města, vyzval obyvatele, aby uspořádali zvláštní prosebné procesí. A tak jednoho večera udivení obléhatelé pozorovali, jak po pět metrů širokém vrcholu hradeb kráčí dlouhý průvod mužů, žen a dětí s hořícími svícemi a pochodněmi v rukou zpívajících hymnus *Akathistos* („Zpíváný ve stoje“), který k počtě Bohorodičky krátce předtím složil Řek syrského původu Romanos Melodos a který se potom už natrvalo stal jakousi duchovní hymnou Královny měst, jak obывatelé Konstantinopole své město nazývali. V čele průvodu krácel sám patriarcha nesoucí uctívanou ikonu Matky Boží. Všichni věřili, že velká ochránkyně města způsobí zázrak, který je zachrání. A ten se stal. Silná mořská bouře rozmetala slovanské lodice, z nichž většina skončila pod vodní hladinou. Avarští nomádi se po této pohromě vzdali svých beznadějných pokusů o překonání městských hradeb a stáhli se zpět, odkud přišli. Peršanům pak nezbylo než učinit totéž. Město bylo zachráněno a v chrámu Boží Moudrosti byly slaveny děkonné bohoslužby.

Po tomto úspěchu císař Herakleios zahájil proti Peršanům mohutnou ofenzívu. Roku 627 vstoupil na perskou půdu a v prosinci téhož roku svedl poblíž Ninive s Peršany rozhodnou bitvu, v níž byla jejich armáda naprosto rozdracena. Král Chosroes byl záhy nato zavražděn a jeho syn uzavřel s Herakleiem mírovou smlouvu, která znamenala naprostou perskou kapitulaci. Všechna dobytá území byla Římanům vrácena a v březnu roku 630 mohl císař zase vztýčit v Jeruzalému Kristův kříž jako symbol vítězství římské říše a křesťanské víry. Válka byla vítězně skončena, klid v říši však nastolen nebyl. Křesťanská církev byla zmítána hlubokými vnitřními spory, jež měly velký dopad na celou společnost.

Christologické spory v církvi

Na začátku 4. století bylo křesťanům oficiálně povoleno vyznávat svou víru a už roku 391 císař Theodosios I. vyhlásil křesťanství za státní náboženství římské říše. Ještě o deset let dříve však ekumenický (všeobecný) koncil svolaný do Konstantinopole odsoudil ariánskou herezi, podle níž Bůh Syn pochází z Boha Otce, a nemohl tedy existovat společně s ním už od samého počátku všech věků. Na tomto koncilu byla rovněž vyhlášeno

Orel jako symbol moci byzantské říše. Hedvábná tkanina, kolem roku 1000.

definitivní znění Vyznání víry, nadále nazývané nikajsko-konstantinopolské. Jeho články se navždy měly stát jedině platným dogmatem závazným pro všechny křesťany a bylo zakázáno jeho formulaci v budoucnu jakýmkoli způsobem upravovat, cokoli z ní vypouštět či do ní přidávat. Přesto však brzy vznikly spory, jak chápat podstatu Vtěleného Božího Syna, jaký je vztah mezi jeho božskou a lidskou přirozeností. Zde se projevil hluboký rozpor mezi západním a východním způsobem myšlení, přestože ani sami východní křesťanští teologové nebyli ve svých představách zcela jednotní.

Začátkem 4. století patriarcha Nestorios pocházející ze syrské Antiochie učil, že obě Kristovy přirozenosti, božská a lidská, v něm byly naprosto oddělené a na sobě nezávislé, z čehož mimo jiné vyplývalo, že Pannu Marii nelze označovat jako *Theotokos*, „Matku Boží“, ale pouze jako *Christotokos*, „Matku Kristovu“ – Matku jeho vtělení do lidské osoby. To ovšem v Konstantinopoli, kde Bohorodička byla považována za zvláštní ochránkyni města a byla jí prokazována mimořádná úcta, vyvolalo obrovské pobouření a rozvášněný dav si vynutil, že Nestorios musel opustit svůj stolec i město. Třetí ekumenický koncil konaný roku 431 v Efezu pak Nestoriovu učení odsoudil jako herezi a jeho přívrženci našli posléze útočiště v perské říši, kde obrátili na svou víru množství lidí a založili vlastní církev.

Brzy nato se však z egyptské Alexandrie šířilo zcela protichůdné učení, a to že v Kristu se po jeho vtělení obě přirozenosti sloučily toliko v jedinou, božskou přirozenost. I tato nauka, nazývaná *monofysitismus* (*monos* = „jeden“, *fysis* = „přirozenost“), narazila jak v Konstantinopoli, tak v Římě na ostrý odpor a čtvrtý ekumenický koncil konaný roku 451 v Chalkedonu ji rovněž odsoudil jako herezi. Za jedině správné učení byla přijata formulace předložená papežem Lvem I., že v Kristu se nacházely dvě přirozenosti, ovšem nerozlučně spojené v jediné osobě, a toto dogma se pak mělo stát závazným pro celou křesťanskou církev.

Ve východních provinciích se však velká část nejen duchovních, ale všeho obyvatelstva vůbec odmítala podrobit usnesení chalkedonského koncilu a zůstávala věrna monofysitskému vyznání. Marne se jednotliví císaři pokoušeli prosadit je silou anebo aspoň dosáhnout nějakého kompromisu. Císař Herakleios se po vítězství nad Peršany pokusil tento rozpor překonat vyhlášením, že v Kristu byly sice dvě různé přirozenosti, ale spojené jedinou *energii*. Pro všeobecný odpor se pokusil tuto nauku zvanou *monoenergetismus* pozměnit ediktem zvaným *Ekthesis* v tom smyslu, že obě přirozenosti byly v Kristu spojeny toliko jedinou vůlí (*thelema*). Nicméně i tento *monotheletismus* narazil u monofysitů na rozhodný odpor a přestože jej zprvu podpořil papež Honorius, byl odmítnut také

na Západě. Většina obyvatelstva východních provincií se i nadále hlásila k monofysitismu, zatímco převaha obyvatel Malé Asie a evropské části říše vyznávala chalkedonské učení. A toto ideové rozštěpení s sebou neslo i neblahé důsledky politické.

Arabská expanze

Zatímco v Konstantinopoli slavili vítězství nad Peršany a řešili vnitřní církevní rozpory, v arabské poušti vyvstal nový a daleko nebezpečnější nepřítel. Arabské kmeny sjednocené pod praporem nové víry – islámu – zahájily po smrti proroka Muhammada (632) expanzivní „svatou“ válku proti sousedním oblastem. Po první srážce roku 634 došlo o dva roky později k rozhodné bitvě u říčky Jarmuku, v níž bylo byzantské vojsko naprosto rozdraceno. A byzantská říše, vyčerpaná válkami s Avary, Slovany a nakonec zejména s Peršany, neměla už síly se bránit. Během necelých deseti let zase ztratila všechny své před nedávnem tak těžce znovu získané východní provincie; roku 638 kapituloval Jeruzalém, v letech 641–643 byl Peršanům postupně vydán celý Egypt. V druhé polovině padesátých let začali Arabové vést s Byzantinci válku i na moři, postupně ovládli několik ostrovů a roku 659 někdejší pouštní beduíni svedli u maloasijských břehů vítěznou námořní bitvu s byzantským loďstvem. Nastal konec byzantské *thalassokracie* – nadvlády nad mořem.

Hranice mezi byzantskou říší a arabským chalífátem se posléze ustálily na pohořích Taurus a Antitaurus oddělujících Malou Asii od Sýrie a Mezopotámie. Arabové však opakovaně podnikali válečné výpravy do nitra Malé Asie, jež nyní tvořila vlastní jádro byzantského státu. Vždy se zase stáhli, ale s bohatou kořistí a zajatci, a za nimi zůstávala pobořená města, zpustošená krajina, spoušť. Nejednou dosáhli až západního maloasijského břehu a roku 674 se dokonce přeplovili přes bosporskou úžinu a oblehli samu Konstantinopol. Obléhání se protáhlo téměř na čtyři roky. Na pevnině nebyly arabské útočné oddíly i přes svou početní převahu schopny zdolat mohutné konstantinopolské hradby. Vytrvalost obránců opět posilovala nezlomná víra v pomoc a ochranu Matky Boží; opět se na vrcholu hradeb konala procesí občanů města zpívajících hymnus *Akathistos*, k němuž nyní patriarcha Germanos připsal úvodní strofu (*prooimion*) vzývající Bohorodičku s prosbou o odvrácení barbarů. Arabové se pokoušeli útočit i z moře. Břehy Konstantinopole byly také chráněny hradbou, ovšem jen jednoduchou a mnohem slabší, než byly hradby pozemní. Byzantské loďstvo bylo však silnější než arabští útočníci

Námořní bitva: loď chrlicí „řecký oheň“. Miniatura v madridském rukopisu kroniky Ioanna Skylitza ze 14. století.

a navíc se mu dostalo hrozné zbraně. Ze Sýrie uprchl do Konstantinopole řecký architekt Kallinikos a přinesl s sebou svůj vynález – „řecký oheň“, tekutinu sestávající z nafty, smůly, síry a snad i jiných komponentů, která hořela i na vodě; vrhaná pod tlakem z bronzových trubíc (*sifonů*) zapalovala na moři nepřátelské lodě, které proti této strašné zbraní neměly možnost obrany.

Roku 678 nakonec Arabové obléhání vzdali. Byl to však jen dočasný oddych. Na severoafrickém pobřeží se zatím arabské oddíly zmocňovaly dalších a dalších římských území a roku 698 Arabové definitivně dobyli i samo Kartágo, odkud se pak přes gibraltarskou úžinu vrhli do Hispánie. Konstantinopol, císařské město, však stále zůstávalo jejich vidinou, jejich vytouženým cílem. Věřili, že jestliže se toho zmocní, pak s Alláhovou pomocí podrobí islámu celý římský svět. Roku 717 vyslal chalífa Sulejman svého bratra Maslamu v čele silného vojska na další výpravu proti Konstantinopoli a nepřátelské lodě se znovu objevily na Bosporu. Ovšem historie se opakovala. Mořská bouře zničila velkou část arabského loďstva, zbytek zkázy pak dokonala řecký oheň. Už koncem léta 718 musel Maslama se zbytkem svého vojska, prořídlého nemoci, odtáhnout zpět. Evropský kontinent byl před dalším postupem Arabů z východu zachráněn.

Ale i v západní části říše byla situace značně neutěšená. Velká část pevninského Řecka byla obsazena různými slovanskými kmeny, které

neuznávaly autoritu císařovy vlády; v byzantské moci zůstávalo jen několik pobřežních měst, s nimiž bylo spojení jen po moři. Někteří císaři, jako Constans II. v polovině 7. století či Justinian II. na jeho konci, se pokusili využít přestávky v boji s Araby a podnikli proti Slovanům v severním Řecku válečné výpravy; jakkoli je označovali za vítězné, znovu ovládnout tyto oblasti se jim nepodařilo. Jejich jediný úspěch spočíval v tom, že přemístili tisíce slovanských zajatců do vyliďněných území na západě Malé Asie, aby je tam usadili jako zemědělce či je rekrutovali do armády. Pro byzantskou vládu bylo velikou výhodou, že tyto *Sklavinie*, jak Byzantinci území obsazená slovanskými kmeny nazývali, se nikdy nedokázaly spojit v nějaký pevnější jednotný státní útvar, takže se pro ni nikdy nestaly vážnější hrozbou.

Naproti tomu jako skutečně velké nebezpečí se projevil nový etnický celek, který se v šedesátých letech 7. století objevil na severním Balkáně. Byli to Bulhaři, kmen tureckého původu, který byl ze svých dřívějších sídel při Volze vytlačován příchozími sousedy. Jedna jejich větev vedená chánem Asparuchem se usadila na území dnešní Dobrudže při ústí Dunaje a postupně pronikala dále na území římské provincie Moesie. Císař Konstantin IV., jehož sebevědomí bylo po odražení arabského útoku na Konstantinopol značně posíleno, odmítl všechny jejich snahy o dohodu a rozhodl se, že tyto barbary vyřídí vojensky. V bitvě svedené koncem roku 680 byl však jimi poražen, jeho vojsko bylo zcela zničeno a on sám jen stěží vyvázl a zachránil si život. Příští rok pak musel s Asparuchem uzavřít mírovou smlouvu, v níž mu postoupil území, která už Bulhaři obsadili; bylo to vůbec poprvé, co se byzantská vláda státoprávním aktem vzdala nějaké části území římské říše, na něž si nepřestávala činit nárok, ať už se bezprostředně nacházelo v její moci či nikoli. Bulharský stát se tak stal už natrvalo krajně nebezpečným sousedem byzantské říše.

Proměna pozdně římské společnosti v byzantskou

Všechny tyto události měly nesmírný vliv na vývoj byzantské společnosti. V důsledku arabské expanze, ztráty většiny Justinianových územních zisků na západě a zpusťování balkánských provincií nájezdy různých nomádů přicházejících z východu zmenšil se rozsah území říše na méně než polovinu původního stavu. Válečné události, morové epidemie a další pohromy způsobily značný pokles počtu obyvatelstva, následkem čehož bylo přirozeně i podstatné snížení státních příjmů; odhaduje se, že ty ve

Scény z života na císařském dvoře. Miniatury v madridském rukopisu kroniky Ioanna Skylitza ze 14. století.

srovnání s dobou vlády Justiniána Velikého klesly až o dvě třetiny. To vše vedlo k hlubokým změnám ve společenském a hospodářském životě, jejichž nejviditelnějším a nejdrastičtějším rysem byl úpadek měst.

Základem struktury pozdně antické společnosti byla města, a to nejen velkoměsta jako syráská Antiochie či Alexandrie v Egyptě, ale i nesčetná města střední velikosti a města docela malá, jichž bylo celkem několik set. Ta byla do značné míry samosprávná. Městské záležitosti byly spravovány radou (*bule*), jejíž členové byli voleni z předních, tj. zámožnějších občanů města (*decurionů*), ovšem jejich rozhodování bylo postupně více a více podřízeno stále se utužujícím dozoru a nařízením centrálních úřadů. V městech se soustřeďovala řemeslná výroba, na jejich tržištích se uskutečňoval regionální obchod, mnohá z nich byla i stanicemi obchodu dálkového. Centrem každého města byla *agora* (náměstí), kde se vyřizovaly

Město Efez jako kastron.

veřejné záležitosti; ve stínu zastřešeného sloupohradí (*stoa*), které ji obklopovalo, se projednávaly různé obchodní či finanční transakce, učili tam filosofové apod. Veřejné lázně sloužily nejen hygieně, ale poskytovaly prostor i k navazování a udržování společenských styků. Města byla samozřejmě také středisky života kulturního a intelektuálního. I v těch nejmenších městech se nabízela možnost aspoň základního vzdělání, v mnoha větších sloužily veřejné zábavě amfiteátry, někdy dokonce i hippodromy, v nichž byly pořádány závody klusáků. Divadlo, jež původně patřilo k předním složkám antické kultury a vzdělanosti, bylo církví pro pohanský obsah dramát odsuzováno, zatímco s postupující christianizací společnosti nabýval ve veřejném životě stále významnější úlohu kostel.

Opakující se ničivá válečná tažení Peršanů a později Arabů napříč Malou Asií v 7. století způsobila, že nejenom četná menší města, ale i některá větší jako např. Afrodísias úplně zanikla anebo zůstala v troskách. Podstatně se však změnila i ta nemnohá, jež dokázala útočníkům odolat. Jejich obydlená plocha se vesměs radikálně zmenšila. Agory a přilehlá prostranství i obytné čtvrti byly opuštěny a zbylé obyvatelstvo se většinou stáhlo na vrchol opevněné výšiny (*akropolis*). Klasickým příkladem bylo město Sardis ležící v rovině, jehož obyvatelé našli útočiště na vrcholku tyčícím se nad ní; lidé z města Chonai přemístili svá obydlí dokonce na vrcholek kopce vzdáleného několik kilometrů od svého původ-

ního sídliště. Ale i obyvatelstvo Efezu, jednoho z největších a nejbohatších maloasijských měst, se soustředilo do nevelké obytné čtvrti kolem přístavu anebo zase na vrchol kopce s basilikou sv. Jana Křtitele od přístavu vzdáleného asi půldruhého kilometru, zatímco vlastní skvělé antické město s nádhernou hlavní třídou vroubenou kolonádou a s bohatou Kelsovou knihovnou zůstalo opuštěno; v Milétu se zase obyvatelé opevnili v někdejší velíkové divadle. Antická *polis* se proměnila v středověké *kastron* (z latinského *castrum* = „vojenský tábor“).

Šachovnicovitý půdorys antických měst nahradily úzké, různě se klikatící uličky, které prozrazují, v jak stísněných podmínkách lidé v těchto městečkách žili. Někdejší bohatý společenský život byl značně omezen. Zmizely nejen amfiteátry, ale i veřejné lázně. Hlavní budovou se stal biskupský kostel. Kromě jejich pevnostního charakteru hlavní funkcí těchto měst bylo, že se stala středisky státní a církevní správy. Na tržištích pod jejich hradbami i nadále pokračovala výměna zboží, ovšem tyto trhy měly jen omezený lokální význam. Je příznačné, že v archeologických nálezech buď zcela mizí, anebo se jen velmi zřídka, ojediněle, vyskytují drobné měděné mince nízkých hodnot. Právě ty však se užívaly v každodenním životě nejvíce. Lze z toho vyvodit jen jediné: peněžní směna vystřídala do značné míry směna naturální, směna zboží za zboží. To ovšem znamenalo velký pokles vnitřního obchodu.

V Řecku nebyla situace podstatně jiná. Slované vytlačili většinu řeckého obyvatelstva na ostrovy a také do jižní Itálie, kde byl řecký živel těmito uprchlíky mohutně posílen. I zde města, která přesto zůstala v byzantské moci, jako třeba Athény, Korint a některá další, prodělala obdobný vývoj jako města maloasijská. Výjimkou byla Soluň (Thessalonike) s vynikajícím přístavem na Thermajském zálivu chráněná od 5. století věncem mohutných hradeb. I ta se musela jen s krajním vypětím všech sil bránit několikerému obležení slovanských kmenů. Přesto jim však, ovšem jen díky zázračnému přispění patrona města sv. Demetria – jak obyvatelé pevně věřili – dokázala vždy odolat a zůstávala druhým největším městem říše.

Veškeré administrativní, hospodářské i intelektuální dění v říši se nyní soustředilo do Konstantinopole. Všechna významná a často i podružnější rozhodnutí byla činěna na císařském dvoře. Staré ústřední úřady buď zmizely vůbec, nebo pozbyly na významu; místo nich vznikly nové, v jejichž čele stáli *logotheti* přímo podřízení císaři, který je jmenoval a mohl také kdykoli odvolat. Senát (*synkletos*) sice trval jako císařův poradní sbor i nadále, jeho jednání byla však už jen čistě formální. Zvláštností císařského dvora byli četní eunuši – ať už to byli komorníci samotného

císaře, anebo sloužili v komnatách císařovny a jejího dvora –, kteří často dosáhli velkého vlivu a někdy i zastávali přední úřady.

V Konstantinopoli bylo nyní také soustředěno veškeré vyšší školství; v provinčních městech bylo v této době možno získat jen základní vzdělání. Univerzita založená v první polovině 5. století císařem Theodosiem II. pro vzdělávání státních úředníků, v níž bylo původně ustanoveno 31 profesorů – 15 pro latinský a 16 pro řecký jazyk, asi už jako instituce zanikla, přesto však zde stále ještě, byť ojediněle, působili dobří učitelé, jakým byl např. koncem 8. století vynikající filolog Georgios Choïroboskos, kteří svým studentům předávali znalosti získané z děl antických autorů. V Konstantinopoli nepochybně existovala právnická škola, protože právo bylo základem státní správy a jeho znalost byla nezbytná k výkonu řady státních úřadů.

Právo byla také jediná veřejná oblast, v níž ještě přežívala znalost latiny. Kromě toho, že v pozdně antickém období bylo v Konstantinopoli možno zaslechnout řadu jazyků, jimiž se mluvilo v různých částech říše, jako oficiální státní jazyky byly uznávány latina a řečtina. Zatímco řečtina převládala v každodenním životě, latina byla hlavním jazykem užívaným v soudnictví a právních úkonech vůbec. Latinsky byly napsány základní svody práva – *Codex Theodosianus* sestavený v první polovině 5. století a *Corpus iuris civilis* (včetně příručky *Institutiones* určené pro výuku práva), který dal sestavit císař Justinián I. hned na samém začátku své vlády. On sám však vydával nové zákony (*Novellae, Nearai*) už v řečtině, a ta se postupně víc a více uplatňovala i v soudnictví. Ztráta východních provincií s vlastní vyspělou kulturou v domácích jazycích paradoxně do velké míry přispěla k tomu, že se byzantská říše od konce 6. století už naprosto helenizovala a řečtina se v ní stala jediným netoliko státním, ale i kulturním jazykem.

Velkou roli v tomto procesu sehrála církev. Pro konstantinopolský patriarchát i všechny jemu podřízené nižší církevní instituce byla řečtina od samého začátku jediným jazykem užívaným jak v liturgii, tak i v každodenní církevní praxi. A církev prostupovala všechny složky veřejného i soukromého života v Byzanci. Na rozdíl od Západu, kde se po opanování římských provincií germánskými kmeny a vzniku barbarských království císařská moc zhroutila a v důsledku toho se světská moc (*imperium*) a moc duchovní (*sacerdotium*) reprezentovaná především papežstvím vyvíjely nezávisle na sobě a leckdy i v rozporu, byla na Východě situace právě opačná.

Poté co křesťanství bylo v lednu 313 ediktem milánským uznáno za povolené náboženství, museli se přední křesťanští činitelé nějakým způso-

bem vyrovnat s římskou státní mocí, kterou až do té doby odmítali. Biskup Eusebios z Kaisareie, jeden z předních poradců císaře Konstantina Velikého, formuloval už tehdy základy teorie, která byla pozdějšími autory dále rozpracovávána a stala se oficiální byzantskou politickou ideologií. Podle ní byla říše římská božskou prozřetelností vyvolena k tomu, aby se v ní uskutečnilo království Kristovo na zemi. Nebylo náhodou, že Ježíš Kristus se narodil právě za vlády prvního římského císaře Octaviana Augusta. A Konstantin Veliký, který křesťanům povolil, aby mohli v římské říši svou víru svobodně vyznávat, byl pak Bohem předurčen, aby jeho vůli na zemi uskutečnil. Byzantští císaři byli podle této teorie Bohem vyvoleni, aby jako pozemští náměstci Kristovi vládli celé křesťanské *oikumene* – osídlenému okrsku zemskému (latinsky *orbis terrarum*), jehož hranice se přirozeně kryly s původními hranicemi říše římské. Od začátku 7. století si byzantští císaři začali činit výhradní nárok na titul *basileus*, kterým mělo být vyjádřeno, že oni jsou nejvyššími vládci celého křesťanského světa, jimž jsou všichni ostatní křesťanští panovníci podřízeni.

Císaři měli i silné, často přímo rozhodující slovo v církvi; příznačně to vyjadřoval titul *episkopos ton ektos* („dozorce nad vnějšími záležitostmi církve“), kterým byli mnohdy označováni. Neměli ovšem nikdy kněžské svěcení, nemohli sloužit bohoslužby, i když někteří císaři jako např. Leon VI. zvaný Moudrý pronášeli v chrámu homilie, které sami napsali, nebo vodili církevní procesí apod. Císaři také svolávali církevní koncily, a to počínaje už prvním ekumenickým koncilem, který roku 325 svolal do Nikae Konstantin Veliký, ač sám v té době ještě nebyl ani pokřtěn; některým koncilům sami osobně předsedali a vždy pak schvalovali jejich kánony, které tím nabývaly platnosti zákonů. Císaři rovněž často dosazovali patriarchy a někdy i některé vlivné metropolity, přestože ti měli být podle kanonických předpisů voleni svými sufragány (biskupy příslušné metropole). Někteří císařové se dokonce pokoušeli zasahovat i do dogmatických sporů a namnoze svou vůli prosadili, ovšem v tomto ohledu často také narazili na odpor. Dříve se často mluvilo o byzantském *caesaropapismu*, tj. o nadvládě císaře nad církví, což je ovšem značně zkreslený a dnes už v odborné literatuře většinou opuštěný názor. Je pravda, že někteří císaři dosti hrubě zasahovali do církevních sporů a obsazování vysokých církevních hodností a úřadů, na druhou stranu se však očekávalo, že budou církevní dogmata i předpisy uznávat a budou se podle nich chovat. A pokud tomu tak nebylo, dovedli se vysocí církevní hodnostáři, ať už z biskupských vrstev či z mnišského prostředí, císařům i vzepřít, jak tomu bylo např. v případě tzv. „cizoložné aféry“ císaře Konstantina VI. či čtvrtého sňatku císaře Leona VI.

Kristus korunuje
císaře Konstantina VII.
Porfyrogenneta.
Řezba ve slonovině,
11. století.

Období ikonoklasmu

K vážným sporům v byzantské církvi, do nichž podstatným způsobem zasáhla císařská moc, došlo po nastoupení syrské dynastie na začátku 8. století. Roku 717 provolali vojáci provincie (*thematu*) Anatolikon svého velitele (*stratega*) Leona císařem. Bylo to v době nově hrozících arabských útoků, jimž tři předchozí slabí císaři, z nichž každý vládl jen dva roky, nedokázali čelit. Leon III. byl zkušený voják a schopný organizátor. Dokázal úspěšně zorganizovat obranu Konstantinopole, uhájit ji proti novému obléhání Araby v letech 717–718 a jejich útok nakonec odrazit. Nicméně říše se stále nacházela v kritickém nebezpečí a Byzantinci si přirozeně museli klást otázku, proč Bůh dopouští, že říše, v níž mělo být nastoleno Kristovo království, je vystavena takovým pohromám, proč oni jakožto „vyvolený lid Boží“ jdou od porážky k porážce, zatímco nepřátelé Kristovy víry a různí pohané vítězí. Jedinou odpověď, kterou na tyto mučivé otázky mohli nalézt, bylo, že Bůh je tak trestá za nějaké hříchy, jichž se dopustili, a vede je k tomu, aby svou vinu napravili. Ovšem jaký hřích byl tak strašný, že si zasloužili tak velký trest?

Leon III. po delších úvahách se svými poradci došel k závěru, že tímto hříchem je modloslužebnictví spočívající v uctívání ikon. Bůh přece v Desateru přikázání, jež dal Mojžíšovi na hoře Sinaj, zakázal Židům, aby si zhotovovali jakákoli podobenství a uctívali je. Křesťané ovšem od samého začátku chápali tento příkaz jako zákaz zhotovovat a uctívat pohanské modly, neviděli však nic špatného ve vytváření podobizen Krista a Matky Boží a později také podobizen různých svatých. Na Východě se zvláště od 6. století rozmohlo zhotovování jejich přenosných obrazů (*ikon*) i jejich uctívání. Mezi tamním obyvatelstvem převládalo přesvědčení, že tyto obrazy vytvářejí jakousi spojitost mezi zobrazeným světcem a tím, kdo ho vzývá, že mohou vyprosit těm, kdo je uctívají, milost či přímluvu u Boha. Některé ikony byly dokonce považovány za divotvorné, přikládala se jim schopnost konat zázraky; někdy, jak se věřilo, dokonce prolévaly slzy či ronily krev.

Leon III. pocházel ze syrské Germanikeie, z oblasti hraničící s arabským územím, kde byl vyznáván islám. Muslimové vzali židovský zákaz zhotovovat podobizny lidských bytostí doslovně a striktně jej dodržovali; v jejich výtvarném umění lze nalézt geometrické anebo rostlinné či zvířecí prvky, ne však nějakou lidskou tvář. Leon si asi musel klást otázku, zda právě v tomto rozporu netkvěla příčina toho, proč Bůh dopustil, aby jinověrci mohli vítězit nad jeho vyvoleným lidem. Toto přesvědčení pak ještě podpořila velká přírodní katastrofa, k níž došlo na jaře roku 726. Na ostrově Théra (dnešní Santorin) došlo k mimořádně silné vulkanické

erupci, která vyvolala obrovskou mořskou přívalovou vlnu, jež dosáhla až na jihozápadní maloasijské pobřeží a silně je zpustošila. Středověký člověk v takové události nezbytně musel spatřovat nadpřirozený zásah.

Císař se proto rozhodl proti uctívání ikon, v němž spatřoval druh modlářství, zasáhnout a zahájil tak období velkých vnitřních sporů v byzantské církvi nazývané *ikonoklasmus* („obrazoborectví“). Nejprve nařídil odstranit velký portrét Krista z Bronzové brány (*Chalke*) do císařského paláce. Dav pobouřených žen v tom však skupině vojáků, kteří to měli provést, zabránil a velícího důstojníka přímo ubil. Na Peloponésu vypuklo dokonce povstání; to bylo sice rychle potlačeno, ale císař přece jen považoval za nutné od zákazu ikon dočasně ustoupit. Roku 730 však z kazatelny v chrámu Boží Moudrosti vyhlásil edikt nařizující odstranit ikony z veřejných míst a přemalovat v kostelech nástěnné malby znázorňující lidské postavy.

Tento příkaz vyvolal ovšem prudký odpor v Římě. Papež Řehoř II. hned roku 730 Leonův edikt ostře odsoudil a jeho nástupce Řehoř III. následujícího roku nesouhlas s tímto ediktem opakoval. Císař na to odpověděl tím, že vyňal z římské jurisdikce Sicílii a jihoitalské provincie Kalábrii a Apulii, jež byly pod byzantskou správou, ale církevně podléhaly papežské kurii, a spolu s nimi i oblasti tzv. východního Illyrika na Balkánském poloostrově, jež dosud církevně spravoval soluňský arcibiskup jako papežský vikář, a společně s důchody, jež z nich církvi plynuly, je přiřkl konstantinopolskému patriarchovi. Římská kurie se s tím přirozeně nechtěla smířit a narůstající kulturní rozdíly mezi oběma částmi křesťanské církve byly tak nadále tímto mocenským zásahem ještě zesíleny.

Leon III. mohl být přesvědčen, že jeho politika je správná. Nejenže dokázal krátce potom, co se ujal moci, ubránit Konstantinopol proti druhému obléhání Araby, ale i nadále byl schopen odrážet jejich útočné vpády do maloasijských provincií, a na samém konci své vlády jim roku 740 dokonce zasadil zdrcující porážku v bitvě u městečka Akroinon. Ovšem zatímco on sám v úsilí o potlačení úcty k obrazům postupoval poměrně umírněně a nesahal k hrubým represivním opatřením proti jejich stoupencům, situace se změnila za vlády jeho syna Konstantina V. Ten si musel svůj legitimní nárok na trůn prosadit vojensky proti uzurpátoru Artabasdovi, který se po Leonově smrti roku 741 zmocnil Konstantinopole a pod záminkou ochrany úcty k ikonám se dal korunovat císařem. Když ho Konstantin po půldruhém roce konečně porazil a pevně se ujal vlády, zahájil ostrý kurs proti všem projevům kultu obrazů. Docházelo nejen k ničení ikon i výzdoby kostelů, ale i k pronásledování těch, kdo se stavěli proti císařově politice. Biskupové a další církevní hodnostáři, kteří odmítli

se podvolit, byli zbaveni svých stolic. Zvláště silnému pronásledování byli vystaveni mniši, protože odpor proti ikonoklastickým opatřením vycházel především z jejich řad. Mniši, kterých bylo v Byzanci velice mnoho, měli přitom v byzantské společnosti, a to nejen v širokých lidových vrstvách, ale i mezi příslušníky horních společenských elit, veliký vliv. Konstantin V. proto mířil své útoky především proti nim. Řadu klášterů dal zničit, některé proměnil v kasárna či jiné veřejné budovy. Docházelo i k takovým excesům, že vyhnané mnichy nechal pochodovat v konstantinopolském hippodromu, přičemž byli vystaveni urážkám, zesměšňování i ústrkům od přihlížejícího davu. V Efezu dal *strategos* Lachanodrakon dokonce nahnat mnichy a mnišky současně do amfiteátru a nutil je, aby vytvořili dvojice a dali se oddat; ti, kdo odmítli, byli posláni do vyhnanství či podrobeni jiným trestům. Mnozí zvláště vzdorující mniši byli dokonce vystaveni mučení a někteří i popraveni.

Konstantin V., obecně nazývaný *Kopronymos* („Pokálený“), protože jeho protivníci o něm zlovolně rozšířili pomluvu, že jeho zkaženost se projevila už při křtu, kdy se pokálel v křtitelnici, však nebojoval proti *ikonodulům* („ctitelům obrazů“) jen násilím. Byl o pravdivosti svých názorů hluboce přesvědčen a snažil se je i teologicky odůvodnit. Roku 754 svolal do paláce Hieria koncil, který měl uctívání ikon oficiálně odsoudit. Jako základ pro jeho jednání byl vzat spis sestávající z citací z Písma a z děl církevních otců napsaný samotným císařem a jeho these byly nakonec použity při formulaci závěrečných usnesení koncilu.

Reformy ikonoklastických císařů

Zdálo se, že vývoj událostí dává ikonoklastickým císařům za pravdu. Arabská expanze byla zastavena a Byzanc naopak, aspoň dočasně, přešla na východní frontě do ofenzívy. Konstantin V. úspěšně válčil i s Bulhary, proti nimž podnikl několik vítězných tažení. Příčinou nebylo samozřejmě jen to, že Byzantinci odmítli „modloslužebné“ uctívání ikon a získali si tím znovu Boží přízeň, jak tvrdila oficiální císařská propaganda. Leon III. a zejména jeho syn jistě dokázali vdechnout svým vojenským oddílům novou bojovou morálku ve válce proti nevěřícím.

Podstatnou roli při dosažení jejich úspěchů ovšem sehrály vojenské a administrativní reformy, které se v Byzanci v reakci na arabskou expanzi začaly postupně uskutečňovat od druhé poloviny 7. století. Po ztrátě bohatých východních provincií a tím i příjmů z nich plynoucích neměli

už císaři dostatečné prostředky, aby mohli vydržovat centrální armádu schopnou čelit nepříteli. Celá Malá Asie byla proto rozdělena do tří velkých regionů zvaných *themata*, které tvořily jak administrativní, tak i vojenské okruhy. Výraz *thema* původně znamenal soupis vojáků v určitém oddílu. Tento termín byl postupně přenesen na celou oblast, v níž se armádní sbor (členěný dále na oddíly zvané *drungoi*, teoreticky každý o síle 1000 mužů) byl umístěn. Vydržování těchto vojenských sborů bylo z větší části přeneseno na místní obyvatelstvo, protože všichni držitelé zemědělských usedlostí o určité velikosti museli do něj vyslat vojáka opatřeného vlastními zbraněmi a výstrojí. Jejich povinnost vojenské služby byla však v zásadě omezena jen na akce v rámci jejich vlastního regionu; byla to tedy jakási profesionální domobrana motivovaná navíc tím, že jejím příslušníkům šlo především o obranu jejich vlastních majetků. Tuto jejich motivaci pak zesilovalo ještě silné náboženské nadšení podložené přesvědčením, že netoliko bojují za svatou věc, ale navíc ještě že bojují pod zvláštní ochranou Matky Boží.

Vrchním velitelům *themata*, kteří měli titul *strategoí*, byla podřízená i veškerá administrativní správa příslušné oblasti. A protože každé z původních tří *themata* zaujímaloby obrovské území (čtvrté *thema* zahrnovalo námořní síly při jižním maloasijském pobřeží), byla v rukou jejich velitelů soustředěna velká moc, což se mohlo případně stát i značně nebezpečným. To si museli uvědomit jak Leon III., který sám uzurpoval císařskou moc jako *strategos thematu Anatolikon*, tak i Konstantin V., jenž musel o vládu bojovat s uzurpátorem Artabasdem podporovaným vojáký *thematu Opsikion*. Proto postupně přistoupili k rozdělování původních velkých *themata* na menší samostatné celky a jejich *strategové* byli vesměs jmenováni jen na určitou dobu a po čase střídáni, aby si v nich neměli čas a příležitost vybudovat vlastní mocenskou základnu proti císaři. Konstantin V. také z oddílů císařských gard plnících dosud většinou jen ceremoniální úkoly vybudoval zvláštní pohotovostní bojové oddíly (*tagmata*) umístěné v blízkosti hlavního města, které mu byly kdykoli k dispozici a tvořily hlavní údernou silou jeho válečných výprav.

Obnovení západořímského císařství

Jestliže Byzanc v době vlády císařů syrské dynastie výrazně upevnila svou moc na východě i na severním Balkánu, její postavení v Itálii se nevyvíjelo nijak dobře. Krátce po smrti císaře Justiniána I. byla velká část jeho těžce získaných výbojů zase ztracena. Roku 568 vtrhli do severní

Itálie germánští Langobardi a zřídili si v ní vlastní království s hlavním městem v Pavii (dodnes nese tato část Itálie název Lombardie). Ve střední Itálii pak vznikla dvě v podstatě autonomní langobardská vévodství – spoletské a beneventské. V moci byzantských císařů zůstala jen jižní Itálie a na severu město Ravenna s okolím, sídlo jejich místodržících s titulem *exarchové* (dodnes se tento kraj nazývá Romagna), a město Řím s okolím, kde faktickou moc vykonávali papežové; obě tato území byla spojena jen úzkým pruhem pěti měst (*Pentapolis*). V čtyřicátých letech však i tyto oblasti jen těžko odolávaly rozpínavosti langobardských králů a když roku 751 král Aistulf dobyl Ravennu, pochopil papež Štěpán III., že nemůže spoléhat na pomoc z Byzance a obrátil se s žádostí o ochranu ke králi Franků Pipinu Krátkému. Jejím poskytnutím se mu nový franský král odvděčil za to, že jeho předchůdce Zachariáš krátce předtím svým požehnáním sankcionoval jeho převzetí královského titulu od posledního potomka dynastie Merovejců. Tím bylo založeno spojenectví mezi papežskou kurií a novou franskou dynastií Karlovců. Byzantští císaři naproti tomu ztratili vliv na italské záležitosti a vzdálenost mezi západní a východní církví se dále, byť zatím jen politicky, ještě zvětšila.

Po krátké vládě syna Konstantina Kopronyma Leona IV. byl roku 780 prohlášen císařem jeho teprve desetiletý syn Konstantin VI. Po dobu jeho nezletilosti vládla v zastoupení jako regentka jeho matka Irena, která už za života svého manžela v skrytu horlivě uctívala svaté obrazy, jež chovala ve své domácnosti. Když se dostala k moci, rozhodla se obnovit jejich uctívání. Roku 787 svolala s pomocí sobě oddaného patriarchy Tarasia koncil, který odsoudil ikonoklasmus a usnesení koncilu z roku 754 prohlásil za neplatná. Východní církev tento koncil prohlásila za sedmý ekumenický, papežská kurie to však odmítla uznat. Papež Hadrián I. sice v podstatě souhlasil se závěry koncilu ohledně ikon, ale byl pobouřen tím, že východní biskupové vůbec odmítli jednat o jeho požadavku navrátit jižní Itálii a východní Illyricum pod římskou jurisdikci či o jeho námitkách proti nekanonické volbě patriarchy Tarasia, kterého císařovna Irena dala vysvětit za patriarchu, přestože byl předtím jen laikem. Franští biskupové šli ve svém odporu ke konstantinopolskému koncilu ještě mnohem dále a na rozdíl od papeže striktně odmítli i obnovení úcty k ikonám. Jejich postoj byl patrně značně ovlivněn i nepřesným překladem akt tohoto koncilu do latiny, protože v něm došlo k nepochopení rozdílu mezi pojmy *timesis* – úcty, kterou je žádoucí prokazovat ikonám – a *latreia* – uctívání jež náleží pouze Bohu. V textu zvaném *Libri Carolini* schváleném na jejich synodě konané roku 794 ve Frankfurtu označili jakékoli uctívání svatých obrazů za modloslužbu a jediné oprávnění ve zdobování biblických

příběhů shledávali v jejich funkci didaktické, jako názorné poučení pro ty, kdo neumějí číst.

Konstantin VI. se jako vládce projevil dost neschopný a navíc si i znepřátelil církevní kruhy svým „cizoložným sňatkem“, když donutil svou manželku Marii vstoupit do kláštera a vzal si za ženu svou milenkou Theodote. Toho využíla jeho ctižádostivá matka císařovna Irena. Roku 797 dala svého syna oslepit a sama se prohlásila za jediného vládce (*autokrator*) byzantské říše; užití mužského rodu je v tomto případě na místě, protože při výkonu vládních záležitostí Irena vystupovala jako muž a používala titulu *basileus*. Frankové ovšem ženu jako panovníka neuznávali, pro ně byl po dobu Ireniny samovlády císařský trůn v Konstantinopoli teoreticky neobsazen. I tato skutečnost jim posloužila za záminku k tomu, že se o Vánocích roku 800 dal franský král Karel zvaný Veliký v Římě korunovat papězem Lvem III. jako *imperator imperii Romani*. Tímto aktem bylo po třech stoletích formálně obnoveno západořímské císařství, čímž ovšem byly podstatně otřeseny nároky byzantských (východořímských) císařů, jakkoli ve skutečnosti jen teoretické, na výsadní nadvládu nad celým křesťanským světem.

Irenina samovláda nebyla příliš úspěšná. Musela čelit silné senátorské opozici a roku 802 byla při státním převratu zorganizovaném nejvyššími úředníky svržena s trůnu a donucena odejít do vyhnanství, kde o rok později v jednom klášteře zemřela. Její nástupce Nikeforos uskutečnil řadu prospěšných administrativních i hospodářských reforem, na severu říše mu však vyvstal nebezpečný nepřítel v bulharském chánu Krumovi, který ovládl rozsáhlá byzantská území včetně důležitých měst, odkud odvekl tisíce zajatců jako otroky, a chystal se ohrozit samo hlavní město říše. Nikeforos se roku 811 rozhodl ho zničit. Vytáhl s velkou armádou do Bulharska a došel až do Krumovy sídelní pevnosti Plisky, kterou poboril a spálil. Na zpátečním tažení však byzantské vojsko upadlo do léčky a bylo téměř celé pobito; v bitvě zahynul i sám císař. Chán Krum si pak dal z jeho lebky zhotovit postříbřený pohár, z něhož při hostině připíjel svým bojarům na znamení svého vítězství nad nenáviděnými Byzantinci.

Tak strašná porážka otrásla byzantským sebevědomím. Byzantská prestiž pak utrpěla ještě více, když v obavách před dalším napadením Bulhary si nový císař Michael I. nevěděl jiné rady než požádat vládce Franků Karla Velikého o pomoc a jeho vyslanci museli západního panovníka oslovit jako císaře – titulem *basileus*, na který si byzantští vládci činili až do této doby výhradní nárok. Konstantinopol nakonec před Krumovým útokem zachránila jen jeho nenadálá smrt. Rozhodnutí koncilu z roku 787 o oprávněnosti kultu ikon však bylo těmito událostmi silně

Svatý Petr korunuje císaře Karla Velikého (klečícího vpravo), vlevo papež Lev III. Mozaika z Lateránského paláce papežů v Římě, kolem roku 800.

zpochybněno a císař Leon V., voják arménskému původu, který se roku 815 dostal uzurpací na trůn, zahájil znovu ikonoklastickou politiku.

Toto druhé období ikonoklasmu v Byzanci však trvalo necelá tři desetiletí a také už nezasáhlo širší masy obyvatelstva, které se k vládní politice v tomto směru stavěly spíše apaticky. Byla to záležitost spíše jen hlavního města a především části intelektuálních kruhů, jejichž předním představitelem byl Ioannes Grammatikos, kterého roku 838 císař Theofilos ustanovil konstantinopolským patriarchou. Z jeho podnětu dal císař některé přední ikonoduly uvěznit a mučit, šlo však už spíše jen o ojedinělé excesy; tak masového rozsahu jako dříve však už pronásledování nedosáhlo. Zároveň ikonoklastická opatření vyvolávala ostrý ideový odpor vedený především mnichy z kláštera Studios s jejich opatem (*hegumenem*) Theodorem v čele. Ten byl proto opakovaně poslán do vyhnanství, odkud však svými dopisy (jichž se dochovalo na 550!) duchovně posiloval oddané stoupence úcty ke svatým obrazům. Mezi jeho adresáty byly především zbožné ženy z vyšších společenských vrstev.

Obnovení kultu ikon

K těm, kdo v skrytu uctívali ikony, patřila i manželka císaře Theofila Theodora. Po jeho předčasné smrti roku 842 se v zastoupení jejich teprve tříletého synka Michaela III. ujala jako regentka vlády a s pomocí vlivného *logotheta tu dromu* (nejvyššího správního úředníka) eunucha Theoktista připravila změnu vládní náboženské politiky. Postupně si zajistila podporu většího počtu církevních hodnostářů a na první neděli postní 11. března 843 svolala do chrámu Boží Moudrosti synodu, která odsoudila ikonoklasmus jako herezi a znovu obnovila uctívání obrazů. Tuto událost, nazývanou „Triumf ortodoxie“, slaví od té doby východní církve jako jeden z velkých církevních svátků. Patriarcha Ioannes Grammatikos, který se odmítl usnesení synody podvolit, byl sesazen a místo něho byl za patriarchu zvolen sicilský mnich Methodios, který byl znám jako člověk učený, pravověrný, chovající úctu k svatým obrazům, a zároveň jako umírněný církevní hodnostář usilující o dosažení shody a jednoty v církvi. A toho bylo právě nejvíce zapotřebí.

V byzantské církvi se totiž stále silněji projevovaly dva různé proudy, které při různých příležitostech na sebe narážely a dostávaly se do rozporů, jež často vedly až ke kritickým srážkám. Jeden z nich tvořili skalní stoupenci ortodoxie, nesmiřitelní nejen vůči jakýmikoli projevům hereze, ale tvrdě kárající i jakékoli odchylky od církevních kánonů a ustálené

církevní kázně vůbec. Tito *zeloti* („horlivci“) pocházeli většinou z řad mni-
chů, zvláště konstantinopolských, s mnichy kláštera Studios v čele; k nim
ovšem patřili anebo s nimi sympatizovali i mnozí příslušníci světského
duchovenstva. Tito nesmiřitelní se také vesměs upínali ke knihám Písma
jako k jedinému zdroji poznání a pravdy a s nedůvěrou hleděli na světskou
vzdělanost a zejména na klasické autory, které odmítali jako nebezpečný
zdroj pohanské náuky. Naproti tomu příslušníci vyšší církevní hierar-
chie, a to nejen ti, kteří byli oddáni kultu obrazů, jako třeba patriarcha
Tarasios, jeho nástupce Nikeforos a později patriarcha Methodios, ale
i mnozí ikonoklasté jako Ioannes Grammatikos či proslulý Leon Mate-
matik zvaný též Filosof, kterého císař Theofilos ustanovil arcibiskupem
soluňským, byli vesměs, i když ne bez výjimky, lidé velmi vzdělaní, kteří
kromě spisů teologických měli, byť v různé míře, zájem i o díla autorů
antických. Ti také, pokud ovšem nešlo o zásadní věroučné otázky, jevíli
dostí pragmatický postoj k řešení různých sporných případů a v duchu
byzantské *oikonomie*, snahy o zachování společenského klidu a shody
církevních a státních institucí, byli ochotni přehlédnout či smírně řešit
lecjaké přestupky proti příkazům církevní kázně.

Rozpory mezi oběma stranami v církvi se datovaly už od doby první
porážky ikonoklasmu; vyhrotily se tehdy v tzv. moechianské (cizoložné)
aféře, kdy radikální mniši se Studity v čele brojili proti druhému sňatku
císaře Konstantina VI., přičemž jeho první manželka Marie z Amnie
ještě žila v klášteře, a později se postavili i proti zbožnému patriarchovi
Nikeforovi, když zprostil klatby opata Josefa, který Konstantinovu dru-
hému sňatku požehnal. Pro svůj nesmiřitelný odpor vůči císaři a patri-
archovi museli mniši kláštera Studios dvakrát odejít z Konstantinopole
do vyhnanství, to však jejich rozhodnost nijak nezlomilo. Stejná situace
pokračovala i po Triumfu ortodoxie, jak východní církev začala definitivní
porážku ikonoklasmu nazývat. Zatímco patriarcha Methodios v souladu
s přáním císařovny Theodory a logotheta Theoktista a ve snaze dosáhnout
smíru a sjednocení v celé církvi souhlasil s tím, že ikonoklastičtí bisku-
pové a další církevní hodnostáři, kteří se odřeknou svého bludu a vyko-
nají pokání, mohou i nadále zastávat své úřady, strana nesmiřitelných
tvrdošijně požadovala, aby jich byli zbaveni a museli se pro zbytek života
uchýlit do kláštera. To byla jen jedna, byť hlavní z příčin jejich sporů
a patriarcha Methodios byl posléze nucen Studity opět exkomunikovat
a vykázat z hlavního města.

Patriarcha Methodios však poměrně záhy roku 847 zemřel a mezi
oběma stranami opět vypukl spor, kdo má nastoupit na jeho místo. Císa-
řovna Theodora ve snaze vyhnout se jejich otevřenému střetu se rozhodla

nesvolávat synodu, která by provedla řádnou volbu nové hlavy církve podle kanonických pravidel, a o své vlastní vůli jmenovala patriarchou Ignatia. Bylo to pragmatické rozhodnutí a císařovna se domnívala, že jím vyjde vstříc oběma stranám. Ignatios pocházel z vysoce urozené rodiny. Byl synem císaře Michaela I. Rhangabe, kterého Leon V. svrhl s trůnu a donutil vstoupit do kláštera. Tam odstranil i jeho syny, které ještě předtím nařídil vykastrovat, aby si už nikdy nemohli činit nárok na císařskou korunu; jakékoli tělesné zmrzačení, tím spíše pak ztráta mužství, vylučovalo totiž v Byzanci možnost, aby se někdo takto postižený mohl stát císařem. Ignatios, známý svou zbožností, prožil přitom téměř celý svůj dosavadní život v klášteře, a mohl proto, jak byla Theodora přesvědčena, vyhovovat i straně radikálních mnichů.

Ignatiovi skutečně mnišské prostředí vyhovovalo mnohem více než společenské kruhy, do nichž svým původem patřil. Sám nikdy nenabyl hlubšího vzdělání a světská vzdělanost mu byla nejen cizí, ale také nanejvýš podezřelá. Svůj postoj k straně umírněných dal veřejně najevo hned při své introizaci, když dal jednu z jejích vůdčích osobností, syrakuského arcibiskupa Gregoria Asbestu, pro jakousi drobnější nesrovnalost při jeho zvolení vykázat z chrámu Boží Moudrosti a i nadále ho odmítal uznat. Jeho spory s konstantinopolskými intelektuály, laickými i církevními, a později i s některými příslušníky císařského dvora pokračovaly i nadále, zvláště poté, co se k moci dostal císařův strýc Bardas. Ten se sice po smrti císaře Theofila stal spolu se svou sestrou Theodorou členem regentské rady, ve skutečnosti však veškerou moc vykonával císařovnin oblíbenec eunuch Theoktistos. S tím se ovšem Bardas nechtěl smířit. Roku 855 dal dosud všemocného Theoktista zavraždit a krátce nato přesvědčil mladičkému Michaela, aby zbavil matku moci a sám se ujal vlády. Ovšem když se pak mladý císař o dva roky později, zase na Bardovo naléhání, rozhodl zbavit matku veškerého vlivu a nařídil jí, aby odešla do kláštera, Ignatios se proti tomu kategoricky postavil a odmítl požehnat její mnišský závoj. To už byla otevřeně projevená neposlušnost završená krátce nato ještě veřejnou urážkou. Ignatios totiž uvěřil zlomyslně šířeným pověstem, že Bardas udržuje milostný vztah se svou ovdovělou snachou, a v lednu 856 o svátku Zjevení Páně, jedním z největších, jež východní církve slaví, mu odmítl udělit svatou eucharistii a vykázal ho z chrámu. Tím už však překročil veškerou snesitelnou hranici a Bardas se mu také záhy pomstil. Když v létě téhož roku bylo odhaleno spiknutí proti císaři, Bardas využil toho, že se Ignatios přimlouval o milost pro viníky, a obvinil ho ze spoluúčasti na spiknutí. Ignatios byl vykázán do vyhnanství v klášteře na ostrově Terebinthos a tam byl donucen podepsat abdikační listinu.

Spor Konstantinopole s Římem – Fotiovo schisma

Bylo ovšem třeba vybrat nového patriarchu a vládním kruhům se jako nejlepší osoba, která by měla toto místo zaujmout, jevil Fotios. Byla to mimořádná osobnost. Pocházel z urozené rodiny, vzdáleně byl spřízněn s císařem. Nebyl nijak poskvrněn ikonoklastickou minulostí; naopak, jeho otec byl pro své názory dokonce poslán do vyhnanství. Fotios vynikal cílevědomou energií, nesmírnou pílí a především učeností. Patřil k nejvzdělanějším osobnostem své doby. Byl neúnavným čtenářem. Četl díla teologická, spisy církevních otců z patristického období, jež v Byzanci platily za základ křesťanské vzdělanosti, vyhledával ale a studoval i díla antických autorů. Byl jednou z nejvýraznějších osobností směru, který je v odborné literatuře označován jako první byzantský humanismus. Dříve se mluvilo spíše o tzv. makedonské renesanci, čímž se časově vymezovalo období vlády makedonské dynastie (867–1056); důraz se přitom kladl na nový rozmach výtvarného umění, který v Byzanci s vládou Basileia I. skutečně nastal. Pokud jde ovšem o literární vzdělanost, pak počátky této obnovy je možno shledat už na přelomu 8. a 9. století. Velký podnět k tomu dal i nový zájem o antické autory. Jejich díla byla ovšem v Konstantinopoli po době předchozího kulturního úpadku často nedostupná, a proto je zainteresovaní učenci dali vyhledávat v knihovnách klášterů i v nejdlehlších částech říše. Jejich exempláře, jichž byl vždy značný nedostatek, byly horlivě opisovány. Tomuto opisování značně pomáhala skutečnost, že právě v této době bylo dosud používané písmo zvané *unciala*, což byla velká písmena, z nichž každé bylo psáno samostatně, aniž by se přitom ale oddělovala slova a tím méně pak věty mezerami, postupně nahrazováno písmem novým – *minuskulí*, jíž se celá slova píší už jedním tahem. Opisování knih se tím velice urychlilo, přesto však cena za jejich pořízení zůstávala stále značně vysoká. Soukromé knihovny, sestávající většinou jen z několika či nanejvýš několika desítek svazků, si mohli dovolit jen skutečně zámožní jedinci. Jedním z nich byl i Fotios.

V obsáhlém díle nazvaném *Bibliothēke* uvedl přehled 279 knih, které přečetl; nepodal však jen jejich obsah, ale většinu jich i kriticky komentoval, takže tento jeho spis lze považovat za první literárněkritické dílo vůbec. Fotios si své znalosti nenechával jen pro sebe. Shromáždil kolem sebe kroužek nadaných mladých mužů, které vedl k četbě, a s nimi pak o přečtených knihách diskutoval. I v tom následoval vzor řady antických filosofů. Tuto svou činnost však mohl plně rozvinout až po porážce ikonoklastu. Patřil k přátelům všemocného Theoktista, který sám byl